

HANDLETTERING BY HAND

"It is almost impossible to look and read at the same time: they are different actions."
— Gerard Unger

HANDLETTERING BY HAND

Onderzoeksartikel 2013-2014

Geertrui Storms — Grafische vormgeving: *grafisch ontwerp*

Begeleiding: *Ann Bessemans*

DANKWOORD

Ik wil in de eerste plaats Ann Bessemans bedanken, voor de goede begeleiding van dit onderzoeksartikel en het geven van nuttig advies in verband met mijn project. Ook wil ik Geoffrey Brusatto, Johan Vandebosch, Katleen Verjans en Luc Rerren bedanken voor de begeleiding en hulp bij de zowel theoretische als praktische kant van het project *Handlettering by hand*.

ABSTRACT

Handlettering by hand

Als reactie op de digitalisering van onze maatschappij, zijn (hand) lettering en kalligrafie de dag van vandaag erg populair. Omwille van mijn interesse voor handgeschreven letters, ben ik in het kader van dit project op zoek gegaan naar een vernieuwende vorm van (hand)lettering en/of kalligrafie. Hiervoor heb ik vooraleerst gekeken naar diverse vrije en toegepaste kunstenaars. Inhoud, vorm, techniek en materiaal waren hierbij interessant om te bestuderen, aangezien deze kenmerken voor een deel het uitzicht, sfeer en eveneens de kwaliteit van de lettervormen bepalen.

Als persoonlijke en vernieuwende techniek, maak ik nu gebruik van mijn hand om unieke letters op papier te vormen. Aan het gebruik van mijn hand als materiaal zijn enkele consequenties verbonden. Zo is de lettervorm afhankelijk van o.a. druk, de grootte van de hand, snelheid en/of vlotheid van de beweging. Binnen dit project wordt zowel belang gehecht aan de lettervormen op zich, als aan de beweging die nodig is om deze letters tot stand te brengen (performance).

INHOUDSOPGAVE

1 — Inleiding *p 9*

2 — Handlettering versus kalligrafie *p13*

3 — Inhoud, vorm, techniek en materiaal *p15*

Inhoud of inhoudsloos

Vorm

Techniek en materiaal

4 — Handlettering by hand *p21*

Inhoud of inhoudsloos

Vorm

Techniek en materiaal

Toegepast en performance

5 — Besluit *p27*

6 — Bronnen *p29*

7 — Bijlage *p33*

1 INLEIDING

Lettervormgeving evolueert en wordt beïnvloed door trends. Ondanks de digitale techniek zijn de manuele vormen zoals (hand)lettering en kalligrafie erg populair. Er is een heropleving van deze technieken. Zowel (hand)lettering als kalligrafie zijn vormen van handgeschreven letters, maar toch zijn beide begrippen niet synoniem¹.

In 2012 werd lettering opgenomen in de lijst van *'The top 20 graphic design trends'* van CreativeBloq². Volgens hen kan de toenemende populariteit van handgeschreven letters toegeschreven worden aan haar ruwe, gebrekkige karakter dat een tegenhanger biedt aan de digitale perfectie. Het is een reactie op de homogenisering van typografie in e-mails, teksten en *tweets*³, waar het persoonlijke aspect van het handschrift verdwenen is. Handgeschreven letters zorgen voor een gevoel van authenticiteit en hebben tegelijkertijd een imperfect kantje (CreativeBloq, 2012). Ook kalligrafie wordt in deze lijst vermeld. Het werkt als een tendens die ingaat tegen de alomtegenwoordigheid van bepaalde lettertypes. Het is een vakmanschap dat momenteel populair is en suggereert dat er tijd en moeite zijn geïnvesteerd in het maken van een (grafisch) ontwerp (CreativeBloq, 2012). Daarnaast heeft kalligrafie een persoonlijk karakter, in tegenstelling tot digitale letters, die eerder afstandelijk lijken.

Ook het boek *Hand to Type* (Middendorp, 2012) spreekt over de heropleving van handgeschreven letters. Doorheen de jaren is het handschrift, gebruikt in het dagelijkse leven, minder belangrijk geworden. Als hoofdmedia voor onze persoonlijke communicatie wordt meer aandacht geschonken aan e-mails en sms'jes. *"Perhaps this is why fonts and lettering that mimic the immediacy and imperfection of casual writing are now so popular"* (Middendorp, 2012).

Mijn interesse voor handgeschreven typografie is ontstaan na het volgen van een lezing door Martina Flor en Giuseppe Salerno op TYPO Berlin 2013. Flor, lettering artieste, en Salerno, kalligraaf, startten eind 2012 met het project *'Lettering VS Calligraphy'*. Zoals de naam het zegt, gaat het hier om een strijd tussen (hand) lettering en kalligrafie. Elke dag ontwerpen of schrijven ze elk een nieuwe letter (bijvoorbeeld: Sexy S) en deze worden op hun website⁴ geplaatst. Hier kunnen bezoekers stemmen op de letter die hun voorkeur heeft. (Flor & Salerno, 2013)

De populariteit van zowel (hand)lettering als kalligrafie is ook mij niet ontgaan, vandaar mijn keuze voor dit onderwerp. Letters bestaan in alle maten en vormen. Het is echter niet eenvoudig als grafisch ontwerper een **unieke of vernieuwende** vorm van lettervormgeving te creëren. Wat is vernieuwend? Wat is uniek? Wat

¹ Zie 2. *handlettering versus kalligrafie*

² CreativeBloq is een online blog die dagelijks schrijft over onder andere webdesign, grafisch ontwerp en 3D design. Deze berichten zijn erg up-to-date met de laatste trends.

³ Een *tweet* is een boodschap die via twitter (een vorm van sociale media) wordt verspreid.

⁴ Zie www.letteringscalligraphy.com

werd reeds gedaan en hoe werd dit uitgevoerd? Gedurende dit project ga ik zowel naar letterontwerpers als naar toegepaste en vrije kunstenaars kijken, om na te gaan van welke **vorm, techniek, materiaal** en **inhoud** zij gebruik maken. Deze kenmerken beïnvloeden namelijk het uitzicht en de sfeer van de lettervormen. Binnen dit project wordt dus onderzocht hoe ik, d.m.v. experiment, een **vernieuwende** vorm van (hand)lettering en/of kalligrafie kan ontwikkelen. Daarnaast maak ik eveneens gebruik van performance om zo de beweging van het schrijven vast te leggen.

Figuur 1: Martina Flor (l) en Giuseppe Salerno (Ssense, s.d.)

Figuur 2: (Hand)lettering door Martina Flor (Flor, 2014)

Figuur 3: Kalligrafie door Giuseppe Salerno (Salerno, 2013)

2 HANDLETTERING VERSUS KALLIGRAFIE

Volgens Smashing Magazine (2013) is (hand)lettering eenvoudig te definiëren: het is de kunst van het tekenen van letters. Wat materiaal betreft, kan er gebruik gemaakt worden van een pen, verfborstel of grafiet, al kunnen de ontwerpen ook meteen in het computerprogramma *Illustrator* gemaakt worden. Bij (hand)lettering wordt er een specifieke combinatie van lettervormen ontworpen, bedoeld voor eenmalig gebruik.

Het woord kalligrafie is afkomstig van de Griekse woorden 'Kallos' en 'Graphe', die samengevoegd letterlijk 'de kunst van het schrijven' betekenen. *"The art has roots that stretch back into the mists of time, yet the techniques, tools, materials and some of the letterforms have remained little changed over the centuries"* (Greibenstein, 2011). Van kalligrafie kan gezegd worden dat de grootste ontwikkelingen zijn gebeurd bij het Arabische en het Chinese schrift en bij de Europeanen. Het Arabische schrift heeft een traditie die zich richt op het behoud van de goddelijke openbaring door de Koran en de Europeanen hebben het Latijnse schrift en haar wetten binnen een Christelijke traditie aangenomen (Gaur, 1994).

Met de term kalligrafie wordt er een onderscheid gemaakt tussen schoonschrijven en schrijven. De dag van vandaag is er een groot verschil tussen kalligrafie en het gewone schrift, maar dat onderscheid was in vroegere eeuwen minder groot. Dit is niet verwonderlijk, aangezien schrijven voor het ontstaan van de boekdrukkunst de enige manier was voor het vermenigvuldigen van tekst (Blokland, 1990). In tegenstelling tot ons dagdagelijks handschrift speelt inhoud bij kalligrafie niet noodzakelijk een belangrijke rol. Heel wat kalligrafen oefenen en demonstreren hun kunst door het schrijven van willekeurige woorden, tekens of het alfabet (Middendorp, 2012).

Volgens Jessica Hische, een lettering artieste, zijn hand (lettering) en kalligrafie twee verschillende begrippen. *"Calligraphy is writing, lettering is drawing"* (Hische, 2011). Lettering kan dus zowel digitaal als met de hand gebeuren, maar kalligrafie is altijd geschreven. Het verschil tussen (hand)lettering en kalligrafie is echter vrij vaag. Zo legt Martina Flor (Figuur 1 en 2), ontwerpster van het 'Lettering VS Calligraphy' project uit: *"While Giuseppe writes the same thing repeatedly until finding the right shapes, I aim for the same by doing iterations or refinements on the same design. Sometimes lettering tries to emulate handwriting or calligraphy, but many times it is completely detached from calligraphy"* (Ssense, s.d.).

Figuur 4: Uptown Hurl door Gemma O'Brien (Pedestrian, 2014)

Figuur 5: Detail, Drury Brennan (Junique, 2014)

⁵ Drury Brennan is een Amerikaanse hedendaagse kalligraaf, die momenteel woont en werkt in Berlijn.

Hij noemt zichzelf een 'schrijfkunstler' ('schrijfkunstenaar') (Brennan, 2014).

⁶ Aalbers (1916-2004) was een grafisch ontwerper en kalligraaf met internationale bekendheid.

⁷ Job Wouters is een Amsterdamse kalligraaf die werkt onder het pseudoniem Letman. Ook hier wordt één specifiek project aangehaald.

⁸ Gemma O'Brien (°1987), ook wel gekend als Mrs Eaves, is een typografe, lettering artieste en illustratrice uit Sydney, Australië (Pedestrian, 2013). Hier wordt enkel het project 'You make me sick' aangehaald, maar Gemma heeft veel meer projecten op haar naam staan.

⁹ Jessica Hische (°1984) is een lettering artieste, illustratrice en letterontwerpster uit Philadelphia, USA.

¹⁰ Christian Dotremont (1922-1979) was een tijdgenoot van Aalbers en één van de oprichters van de COBRA (Copenhagen - Brussel - Amsterdam) beweging.

¹¹ Een vorm van sociale media waarop enkel foto's gepost worden, deze kunnen gekoppeld worden met een willekeurige hashtag.

¹² De '#' (hashtag) wordt gebruikt om sleutelwoorden toe te voegen aan een bericht of foto. Het werd oorspronkelijk enkel op Twitter gebruikt om berichten te categoriseren (Twitter, 2014).

3 INHOUD, VORM, TECHNIEK EN MATERIAAL

Aangezien visueel onderzoek binnen dit project meer interessant is dan literatuuronderzoek, ben ik voornamelijk gaan kijken naar diverse vrije en toegepaste kunstenaars. Inhoud, vorm, techniek en materiaal zijn bij de meeste van deze artiesten van belang, aangezien deze kenmerken voor een deel het uitzicht, sfeer en eveneens kwaliteit van de lettervormen bepalen.

De vrije en toegepaste ontwerpers die hier besproken worden, werden uitgekozen omwille van hun diversiteit in inhoud, vorm, techniek en materiaal. Drury Brennan⁵, Ben Aalbers⁶ en Job Wouters⁷ werken voornamelijk rond kalligrafie. Ze verschillen echter in zowel concept als uitwerking. Gemma O'Brien⁸ en Jessica Hische⁹ zijn, in het werk dat hier besproken wordt, dan weer meer bezig met (hand)lettering. Tot slot wordt Christian Dotremont¹⁰ vermeld. Hij is in tegenstelling tot de andere ontwerpers geen kalligraaf of lettering artiest, maar een vrije kunstenaar.

INHOUD OF INHOUDSLOOS

Het belang van inhoud varieert van ontwerper tot ontwerper: er zijn gradaties in het overbrengen van informatie. Zo zijn er een aantal artiesten waarbij inhoud een vrij tot zeer belangrijke rol speelt. Gemma O'Brien startte in 2012 met het project 'You make me sick', waarbij ze korte zinnen schrijft op kotszakjes tijdens haar lange vliegtuigreizen. Deze quotes variëren van "Uptown Hurl" (Figuur 4) tot "Land of the rising lunch" en "License to ill" (Pedestrian, 2013). Dit project leidt momenteel, op aanmoediging van Gemma zelf, een eigen leven op Instagram¹¹. Iedereen kan foto's van eigen vormgegeven kotszakjes delen met de hashtag¹² 'spenbagchallenge'. De regels zijn hierbij eenvoudig: bedenk een woordspeling die te maken heeft met overgeven, teken deze tijdens een vlucht en laat het zakje in de stoel van het vliegtuig achter. Gemma's project leidde tot een tentoonstelling waar haar 26 indrukwekkende kotszakjes werden gepresenteerd (Pedestrian, 2013). Binnen dit project is de amusante inhoud zeker zo belangrijk als de (hand)lettering zelf.

Bij Drury Brennan en Ben Aalbers is inhoud van matig belang. Brennan (Figuur 5) laat zich tijdens het ontwerpen leiden door zijn 'stream of consciousness', dus datgene wat op dat specifieke moment in zich opkomt. De inhoud van Drury's werk kan bestaan uit liefdesteksten, maar evengoed teksten geïnspireerd door cultuur of het internet (MN Original, 2013). Zijn werk zelf is weinig tot niet leesbaar, maar bij het werk wordt steeds in een leesbare tekst de boodschap toegevoegd. Ondanks het belang van inhoud, blijft de boodschap hier nog steeds ondergeschikt aan de vormgeving.

Figuur 6: *Stilte*, Ben Aalbers (Etty-Aalbers, 1996)

Figuur 7: *Home* door Job Wouters (Walker Art Center, 2013)

Figuur 8: *Vier keer de letter A uit het 'Daily drop cap' project* (Hische, 2011)

¹³ Zie www.dailydropcap.com

¹⁴ Het woord initiaal is afkomstig van het Latijnse woord 'initium' wat begin betekent. Een initiaal is een grote, versierde letter aan het begin van onder andere drukwerk wordt geplaatst. (De Geïntegreerde Taalbank, 2007)

Voor Aalbers (Figuur 6) geldt hetzelfde. Als inhoud van zijn werk maakt Aalbers gebruik van diverse quotes of woorden, in verschillende talen. Dit kan gaan van het Nederlandse woord *Stilte* tot het Franse "*J'ai une sorte de respect pour la table*". Deze woorden of zinnen zijn door Aalbers zelf bedacht, slechts uitzonderlijk zoekt hij inspiratie in reeds bestaande gedichten of teksten (Etty-Aalbers, 1996). Ook hier zijn de vormgegeven teksten weinig tot moeilijk leesbaar.

Inhoud kan ook minder belangrijk zijn binnen een project. Bij Job Wouters varieert het belang van inhoud van project tot project. Zo schreef hij in maart 2013 het woord '*Home*' (Figuur 7) in het Walker Art Center in Minneapolis, USA. Wouters koos voor dit specifieke woord, omdat het volgens hem een woord is dat de betekenis van een plaats kan veranderen. Hij wil zo een soort van thuisgevoel in het museum brengen. Het is voor hem belangrijk dat de bezoeker zich hier veilig en comfortabel voelt (Walker Art Center, 2013). Er kan hier dus van inhoud gesproken worden, maar anderzijds leert deze boodschap ons niet echt iets. Er wordt ook geen overtuiging overgebracht. De inhoud is hier dus niet fundamenteel. De nadruk ligt op de sfeer en vormgeving van zijn ontwerp.

Naast haar commercieel werk, is Jessica Hische vooral gekend van enkele zijprojecten. Deze ontwerpster en illustratrice is bekend geworden via haar '*Daily drop cap*' (Figuur 8) project. Tussen 2009 en 2011 poste Hische op haar website¹³ regelmatig nieuwe initialen¹⁴, vrij voor (online) niet-commercieel gebruik. Anders dan bij voorgaand besproken vormgevers, zijn zowel inhoud als leesbaarheid binnen dit project van weinig belang (Hische, 2011). Jessica Hische ontwerpt letters, die op zich geen betekenis bevatten, maar wel een bepaalde sfeer uitstralen. De initialen zijn niet altijd goed leesbaar. Leesbaarheid kan bekomen worden door de initiaal te koppelen aan een tekst, wat de beoogde bedoeling van dit project is. Het is dus niet Hische's doel om informatie over te brengen.

VORM

Het belang van leesbaarheid binnen een ontwerp is, net als bij inhoud, afhankelijk van ontwerper tot ontwerper. De teksten of quotes die Drury Brennan vormgeeft zijn weinig tot niet leesbaar, zelfs voor Brennan zelf. Hij omschrijft zijn werk "*as an experiment to marry the soul, the music and the rhythm of graffiti with the poetics, structure and awareness of Asian calligraphy*" (MN Original, 2013). Ook Ben Aalbers creëerde moeilijk leesbare teksten. Zijn ontwerpen zijn als het ware kijkteksten: "*op het eerste zicht niet meer dan een intrigerend spel van strepen, vegen en lijnen, maar bij nader ontcijferen een leesbaar woord, een teken, een gezegde*" (European Calligraphy). Hij is sterk in het

Figuur 9: Logogram: *Toujours reste à mon rêve*, Christian Dotremont (Svensonart, 2014)

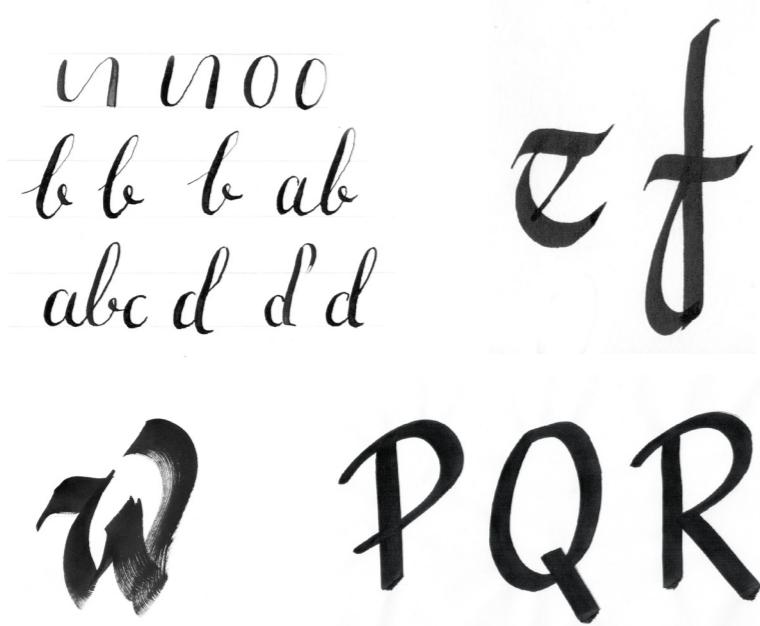
ontwikkelen van een nieuwe en unieke taal, waarvoor hij zich laat inspireren door Arabische en Aziatische tradities (Etty-Aalbers, 1996).

Christian Dotremont maakte dan weer voornamelijk logogrammen¹⁵ (Figuur 9). Zijn stijl doet, net als die van Aalbers, sterk denken aan Arabische kalligrafie (COBRA.be, 2011). Ook Job Wouters laat zich, net als Brennan en Dotremont regelmatig inspireren door Aziatische kalligrafie. In veel van Wouters' werk zit er ook een referentie naar zijn ervaring met graffiti. (Walker Art Center, 2013). *“Letman is internationally known for his trailblazing synthesis of illustration and lettering. He not only creates masterful decorative letters and typefaces, but also pioneers work that is a hybrid of graphic design, screen printing, graffiti, illustration and painting”* (Gestalten, 2012).

TECHNIEK EN MATERIAAL

Techniek en materiaal zijn heel willekeurig en kunnen erg verschillen, afhankelijk van het project. Zo bestaat Drury Brennan's werkmethode uit het abstraheren van het Romaanse schrift, om er achteraf betekenisloze elementen aan toe te voegen. Zo bekomt hij een nieuwe en unieke beeldtaal (MN Original, 2013). Brennan maakt in zijn werk gebruik van penselen en diverse soorten verf of inkt. Hij experimenteert met een breed scala aan methoden en mediums. Zo bestaan er, in gelimiteerde uitgave, dekens met zijn ontwerpen op. Deze worden niet gemaakt, maar wel ontworpen en ondertekend door de artiest (Brennan, 2014). Brennan's techniek verschilt van deze van o.a. Gemma O'Brien en Jessica Hische. Beiden tekenen meestal eerst de letters of woorden uit, voordat deze geïnk of zwart ingekleurd worden. Aangezien Gemma binnen het *'You make me sick'* project tijdens een vlucht tekent, is er logischerwijze een beperking wat materiaal betreft (Pedestrian, 2013). Job Wouters maakt in zijn ontwerpen gebruik van diverse materialen. Voor het project *'Home'* werkt hij met een grote, platte borstel en diverse kleuren verf. Door de boven- en onderkant van de borstel in twee verschillende kleuren te dopen, ontstaat er een interessant effect. Dit is kenmerkend voor een deel van Letman's werk (Walker Art Center, 2013). Aalbers en Dotremont maken beiden, ondanks het verschil in hun werk, voornamelijk gebruik van diverse verfborstels en zwarte inkt. Verder wordt er, bij diverse artiesten, geëxperimenteerd met inkt, ecoline en verschillende soorten borstels, pennen en stiften. De mogelijkheden zijn eindeloos.

¹⁵ Een logogram is een mengvorm van poëzie en tekenkunst

V.l.n.r. (boven) Figuur 10: Kalligrafie pen, Figuur 11: Platte kalligrafie pen
V.l.n.r. (onder) Figuur 12: Platte borstel, Figuur 13: POSCA stift

Figuur 14: Combinatie van platte kalligrafie pen en een dun zwart stiftje

4 HANDLETTERING BY HAND

Het bestuderen van letterontwerpers, toegepaste en vrije kunstenaars heeft me enkele dingen bijgebracht. Het is niet mijn ambitie het niveau van voorgaand besproken vormgevers en kunstenaars te behalen. Dat is niet mogelijk, zij hebben namelijk jarenlange ervaring. Omdat er zo'n variatie aan ontwerpen bestaat, is het belangrijk de begrippen inhoud, vorm, techniek en materiaal steeds per project te bekijken. In veel gevallen is ofwel inhoud (leesbaarheid) ofwel vormgeving meer dominant. Ik zal dus voor mijn eigen project een keuze moeten maken tussen beide kenmerken.

(Hand)lettering en kalligrafie zijn allebei vaardigheden zijn die men onder de knie moet krijgen. Daarom heb ik me vooraleerst toegelegd op techniek en materiaal. Door te experimenteren met verschillende materialen (o.a. de *brush pen*, kalligrafie pennen (Figuur 10 en 11), diverse borstels (Figuur 12) en stiften (Figuur 13)), was het de bedoeling een unieke vorm van handgeschreven typografie te ontwikkelen. Zo ben ik uitgekomen op een combinatie van de platte kalligrafie pen en een dun stiftje (Figuur 14). Hierbij wordt de vage grens tussen (hand)lettering en kalligrafie voor een deel doorbroken. De combinatie van de platte kalligrafie pen en een stiftje had tot gevolg dat er continu moest afgewisseld worden tussen beide materialen. Op die manier heb ik een nieuw lettertype ontwikkeld.

Na een tijd realiseerde ik me dat het niet zozeer de lettervormen waren die ik moest veranderen om vernieuwend over te komen. Zoals Job Wouters in zijn kleurrijke *'Home'* muurschildering op een innovatieve manier gebruik maakte van zijn verfborstel, moest ik op zoek gaan naar vernieuwende vorm van materiaal of techniek. Zo ontstond het idee om de hand als materiaal te gebruiken om letters te maken.

INHOUD OF INHOUDSLOOS

Binnen dit project is het de bedoeling het begrip handgeschreven letters vanuit een ander standpunt te bekijken. Net als bij het project *'Daily drop cap'* van Jessica Hische hoeft inhoud niet aanwezig te zijn om vormelijk een interessant of mooi beeld te verkrijgen. De manier waarop een nieuwe vormtaal wordt gecreëerd, is binnen dit project belangrijker dan de inhoud van de tekst. Het gaat dus niet zozeer om wat er geschreven staat, maar wel hoe het geschreven staat. Tijdens een verblijf in Egypte, merkte ik op hoeveel interessante letters er binnen het Arabische geschrift bestaan. Deze letters spraken me aan, omdat in mijn perceptie de letters een vorm worden en zo hun betekenis verliezen.

Figuur 15: Letter a, gebaseerd op de Bodoni

Figuur 16: Basisletters

De expressie van deze vernieuwende letters vormen de inhoud, er hoeft dus niet noodzakelijk een boodschap aan verbonden te zijn. De inhoud van woorden of zinnen kan erg dominant zijn, vandaar mijn keuze om me binnen dit project te beperken tot enkel letters. De essentie van dit project ligt dus in het zoeken naar een vernieuwende vormtaal. Dit is evenwel de reden waarom ik me niet gericht heb op het ontwikkelen van woordbeelden waarbij inhoud wel van belang is.

VORM

Aangezien ik me binnen dit project enkel focus op letters en niet op het overbrengen van een boodschap, is leesbaarheid van ondergeschikt belang. Toch blijft in veel gevallen de vorm van de letter herkenbaar, ongeacht welk drukpunt van de hand wordt gebruikt om deze letter vorm te geven. Zoals reeds vermeld, vertrekt Drury Brennan van een Romaanse letter en voegt hier betekenisloze elementen aan toe. Zelf ben ik aanvankelijk vertrokken van het bestaande lettertype Bauer Bodoni. Deze letters werden met wijs- en middelvinger geschreven (Figuur 15). Door de afstand tussen de vingers te variëren wordt het dik-dun contrast nagebootst. De Bodoni heeft echter sterke karaktertrekken die naar voor komen in het uiteindelijke ontwerp. Daarom baseer ik me, bij het vormgeven van nieuwe lettervormen, op het basisidee dat ik van deze letters heb (Figuur 16). De letters zijn eenvoudig, zodat het verschil tussen de uiteindelijke lettervormen (gezet met verschillende drukpunten van de hand) duidelijker uitkomt. Eenvoud werkt en is binnen dit soort vormgeving belangrijk, omdat door het gebruik van de hand veel controle over de letter verloren gaat. De letters worden steeds eerst met potlood getekend (*bandlettering*) en dan pas met de hand hierover geschreven (*kalligrafie*). Dit is een houvast om toch op een beperkte manier controle te hebben over de uiteindelijke lettervormen.

Niet alleen ik, maar iedereen kan letters met de hand schrijven. Er zijn verschillen vanuit het individu, afhankelijk van grootte van de hand, maar ook andere factoren spelen een rol. Zo is de uiteindelijke lettervorm afhankelijk van in welke mate men de techniek beheerst.

TECHNIEK EN MATERIAAL

De uitwerking van nieuwe lettervormen wordt hier beperkt tot het gebruik van de hand, zwarte inkt en papier. Wanneer de hand gebruikt wordt voor het schrijven van letters, zijn hier enkele consequenties aan verbonden. De lettervorm zal namelijk afhankelijk zijn van o.a. druk, de grootte van de hand, snelheid of vlotheid

abcdef
ghijkl
mnopq
rstuv
wxyz

Figuur 17: Materiaal (l) en resultaat: letters d.m.v. wijs- en middelvinger

¹⁶ Zie bijlage voor meer voorbeelden van drukpunten en hun resultaat.

van de beweging en dergelijke. Bij het ontwikkelen van deze typografie verlies je voor een deel controle over de uiteindelijke vorm. Ook ik ontwikkel, net zoals o.a. Drury Brennan dat doet, een nieuwe vormtaal binnen typografie.

De hand kan gezien worden als een veelzijdig middel om letters vorm te geven. Dit lichaamsdeel heeft verschillende potentiële drukpunten¹⁶, zoals bijvoorbeeld de handpalm of de vingers (Figuur 17). Daarnaast kan de stand van de hand ten opzichte van de pols afgewisseld worden (eerder horizontaal of verticaal). Binnen dit project wordt de hand voornamelijk in het verlengde van de pols geplaatst.

Schrijven met de hand is verschillend van schrijven met ander materiaal, zoals bijvoorbeeld de brush pen of verfborstel. De hand kan het best vergeleken worden met een kalligrafie pen zonder inktreservoir. Na één veeg of lijn is de inkt op en moet de deze opnieuw in inkt gedoopt worden. Bij de hand kan dit eenvoudig opgelost worden door te werken met verschillende drukpunten. Zo kan de inkt op verschillende drukpunten van de hand uitgesmeerd worden en door afwisseling van beide punten kan er een groter deel van de letter geschreven worden zonder inkt bij te voegen. Hierdoor worden eveneens nieuwe lettervormen bekomen.

TOEGEPAST EN PERFORMANCE

Dit project is opgedeeld in twee delen. Enerzijds wordt er gefocust op het toegepaste onderdeel, met een boek als resultaat, anderzijds op performance.

Performance vormt een meerwaarde binnen dit project omdat het helpt te begrijpen hoe de lettervormen tot stand zijn gekomen. Het geeft de handbewegingen weer die nodig zijn om tot bepaalde lettervormen te komen. Het is interessant om te zien hoe de vaak logge lettervormen worden gecreëerd door een sierlijke handbeweging. Aangezien de letters zonder inkt op een glazen plaat worden geschreven, wordt de performance gecombineerd met enkele posters waarop de uitgevoerde lettervormen op terug te vinden zijn.

Voor het boek wordt niet gewerkt met een glazen plaat, maar worden de verschillende drukpunten van de hand gescand. Zo wordt duidelijk gemaakt welk drukpunt tijdens het schrijven het papier raakt. In dit boek worden de verschillende drukpunten van de hand gecombineerd met de uiteindelijke lettervormen. Zowel de handen als de letters worden hier, tenzij anders vermeld, op ware grootte weergegeven.

Er wordt zowel belang gehecht aan de lettervormen op zich, als aan de beweging die nodig is om deze letters tot stand te brengen.

5 BESLUIT

Er bestaat al een groot aanbod (hand)lettering en kalligrafie, waardoor het misschien niet meteen logisch lijkt om op zoek te gaan naar een nieuwe vorm van handgeschreven letters. Toch heeft het bestuderen van bestaande technieken me nieuwe invalswegen geboden. Het is vrijwel onmogelijk de term ‘vernieuwing’ toe te passen op (hand)lettering en kalligrafie, net omdat er al zoveel bestaat. Omdat deze vorm van handgeschreven letters persoonlijk is, wordt het toch voor een stuk vernieuwend. Binnen dit project is inhoud ondergeschikt aan de letters zelf. Net omdat er geen betekenis aanwezig is, ligt de nadruk op het vormelijke aspect van de letters.

Ondanks de naam van dit project, HANDLETTERING BY HAND, behoort deze vorm van handgeschreven typografie meer tot kalligrafie dan (hand)lettering. Lettering is hier meer middel dan doel, aangezien het doel zelf kalligrafie is. Ik teken eerst de letters uit, in potlood, waarna ik met mijn hand de uiteindelijke letters schrijf. Ik maak dus gebruik van (hand)lettering om een vorm van kalligrafie te ontwikkelen. De combinatie van beide technieken zorgt voor een relatief vernieuwend aspect. Toch mogen de definities van (hand)lettering en kalligrafie niet al te nauw genomen worden. Het onderscheid van deze termen is gedeeltelijk kunstmatig, er is een grijze zone.

Dit project heeft mogelijkheden tot uitbreiding. Wanneer dezelfde letters worden geschreven door een andere persoon, zal de uiteindelijke lettervorm er toch steeds anders uitzien. Er gaan variaties zijn vanuit het individu. Daarnaast kunnen er nog andere drukpunten van de hand, of beide handen, gebruikt worden voor het creëren van nieuwe lettervormen. Dit idee kan eveneens doorgetrokken worden naar andere lettervormen en inkt kan vervangen worden door ander materiaal.

5 BRONNEN

BOEKEN

- Blokland, Frank (1990). *Kalligrafieren: de kunst van het schoonschrijven*. Utrecht: Stichting Teleac
- ETTY-AALBERS, D. (1996). *Ben Aalbers, European calligraphy*. Rotterdam: Ad. Donker
- Gaur, A. (1994). *A history of calligraphy*. New York: Cross River Press
- Grebenstein, M. (2011). *The complete calligrapher*. Londen: Bloomsbury Publishing plc
- Middenhof, Jan (2012). *Hand to Type. Scripts, Hand-Lettering and Calligraphy*. Berlijn: Gestalten

VIDEO

- Flor, M. & Salerno, G. (2013). *Lettering VS Calligraphy live* [online]. Berlijn: TYPO Berlin 2013. <https://typotalks.com/berlin/2013/speakers/single-speaker-2013/?tid=9534&et=TYPO%20Berlin%202013> (geraadpleegd op 29 april 2014)
- Hische, J. (2011). *Jessica Hische at Frontend 2011, Lettering is not fonts*. [online]. Noorwegen: Frontend. <http://www.frontend2011.com/video/jessica-hische.html> (geraadpleegd op 2 januari 2014)
- MN Original (November 2013). *Drury Brennan*. [online]. Minnesota: MN Original. <http://www.mnoriginal.org/episode/429-david-bowen-nicholas-david/drury-brennan/> (geraadpleegd op 15 februari 2014)
- Walker Art Center (2013). *Job Wouter's HOME Mural*. [online]. Minneapolis: Walker Art Center. <https://www.youtube.com/watch?v=MhB233iMMIA> (geraadpleegd op 26 april 2014)

INTERNET

- Alessio, J. (2013). *Understanding the difference between type and lettering*. [online]. Duitsland: Smashing Magazine. <http://www.smashingmagazine.com/2013/01/17/understanding-difference-between-type-and-lettering> (geraadpleegd op 2 januari 2014)
- ATypI (s.d.) *About us*. [online]. San Diego: ATypI. <http://www.atypi.org/about-us> (geraadpleegd op 21 april 2014)
- Brennan, D. (2014). *(About) Drury Brennan*. [online]. Berlijn: Drury Brennan. <http://drurybrennan.com> (geraadpleegd op 15 april 2014)
- COBRA.BE (11 Oktober 2011) *Cobra-archief weer thuis*. [online]. <http://www.cobra.be/cm/cobra/kunst/1.1130069> (geraadpleegd op 9 februari 2014).
- CreativeBloq (27 december 2012). *The top 20 graphic design trends of 2012*. [online]. Bath: Future Publishing Limited. <http://www.creativebloq.com/top-20-graphic-design-trends-2012-1212327> (geraadpleegd op 11 januari 2014)
- De Geïntegreerde Taalbank (2007). *Initiaal*. [online]. Nederland: Instituut voor Nederlandse lexicologie. <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M027618> (geraadpleegd op 13 mei 2014)

- Gestalten (2012). *Letman. The artwork and lettering of Job Wouters*. [online]. Berlijn: Gestalten. <http://shop.gestalten.com/letman.html> (geraadpleegd op 5 april 2014)
- Hische, J. (2014). *About*. [online]. USA: Jessica Hische. <http://jessicahische.is/anoversharer> (geraadpleegd op 10 mei 2014)
- Hische, J. (2011). *Daily drop cap*. [online]. USA: Jessica Hische. <http://www.dailydropcap.com/> (geraadpleegd op 13 mei 2014)
- Pedestrian (2013). *Preview Gemma O'Brien's 'YOU MAKE ME SICK' exhibition, where tactical spews, pop culture puns and typography collide*. [online]. Australië: Pedestrian TV. <http://www.pedestrian.tv/travel/arts-and-culture/preview-gemma-obriens-you-make-me-sick-exhibition-/8f337065-80e5-4e1c-a1e8-51633e652a1d.htm> (geraadpleegd op 15 februari 2014)
- Semi-Permanent (2013). *Who is Gemma O'Brien*. [online]. <https://www.semipermanent.com/speaker/gemma-obrien> (geraadpleegd op 10 maart 2014)
- Ssense (s.d.). *Mightier than the sword. The designer duo behind letteringscalligraphy*. [online]. Canada: Ssense. <http://www.ssense.com/interview/lettering-vs-calligraphy> (geraadpleegd op 21 april 2014)
- Twitter (2014). *Using hashtags on Twitter*. [online]. USA: Twitter Inc. <https://support.twitter.com/entries/49309> (geraadpleegd op 10 mei 2014)

AFBEELDINGEN

- ETTY-AALBERS, D. (1996). *Ben Aalbers, European calligraphy*. Rotterdam: Ad. Donker
- Flor, M. (15 Januari 2014). *Good Type workshops*. [online]. Berlijn: Martina Flor. <http://goodtype.co> (geraadpleegd op 3 mei 2014)
- Hische, J. (2011). *Daily drop cap*. [online]. USA: Jessica Hische. <http://www.dailydropcap.com/> (geraadpleegd op 13 mei 2014)
- Juniqe (2014). *Berlin stretched canvas*. [online]. Duitsland: Berlijn. <http://www.juniqu.com/canvas-print-din-portrait-113014.html?store=en> (geraadpleegd op 14 mei 2014)
- Pedestrian (2013). *Preview Gemma O'Brien's 'YOU MAKE ME SICK' exhibition, where tactical spews, pop culture puns and typography collide*. [online]. Australië: Pedestrian TV. <http://www.pedestrian.tv/travel/arts-and-culture/preview-gemma-obriens-you-make-me-sick-exhibition-/8f337065-80e5-4e1c-a1e8-51633e652a1d.htm> (geraadpleegd op 15 februari 2014)
- Salerno, G. (24 april 2013). *Copperlove font*. [online]. Behance <https://www.behance.net/gallery/8321265/Copperlove-Font> (geraadpleegd op 3 mei 2014)
- Ssense (s.d.). *Mightier than the sword. The designer duo behind letteringscalligraphy*. [online]. Canada: Ssense. <http://www.ssense.com/interview/lettering-vs-calligraphy> (geraadpleegd op 3 mei 2014)
- Svensonart (2014). *Dotremont Christian - Toujours reste à mon rêve* [online]. Knokke: Svensonart. <http://www.svensonart.com/nl/artwork/view/Toujours-reste-a-mon-reve/422> (geraadpleegd op 10 mei 2014)
- Walker Art Center (Maart 2013). *Insights 2013: Job Wouter's Home* [online]. Minneapolis: Walker Art Center. http://blogs.walkerart.org/design/2013/03/21/job_wouters_handpainted_mural/ (geraadpleegd op 26 april 2014)

7 BIJLAGE

